

OM DETTE BIND

I årene fra 1911 til 1913 ligger brevene tæt. Man kan ofte følge hovedpersonernes gøren og færden fra dag til dag; men jo tættere informationerne ligger, og jo tættere man kommer på det levede liv og dets detaljer, jo vanskeligere bliver det måske at se den røde tråd. Skulle man sætte en overskrift på perioden, er valget dog let: *Espansiva*. Komponistens 3. symfoni, *Sinfonia expansiva*, meldes ikke blot færdigkomponeret den 30. april 1911, den rumsterer også næsten overalt i forgrunden eller i baggrunden i de år.

Da den knap to år gamle statsradiofoni i januar 1927 var nået frem til at arrangere sin første store symfonikoncert, dirigerede Carl Nielsen egne værker i den afsluttende del af programmet, og hovedværket var – naturligvis – den 3. symfoni. Det var det måske også af den grund, at det ikke mindst var denne symfoni, Danmarks Radios første driftsleder og programchef Emil Holm og Carl Nielsen havde sammen. Hvis der var nogen der havde været involveret i symfoniens udbredelse tilbage i 1912 og 1913, var det Emil Holm, der dengang var kammersanger i Stuttgart. Tilbage fra denne første tid var der endnu en genganger, nemlig sopranen Johanne Karstens, som allerede havde medvirket ved symfoniens første opførelse i Berlin i december 1913 med dirigenten Siegmund von Hausegger.

Her i 1927 skrev Carl Nielsen i programmet en note, hvori han begyndte med at konstatere at *Sinfonia expansiva* ”var det Værk, der under Komponistens Direktion slog hans Navn fast saavel herhjemme som i Udlandet, særlig i Sverige, Finland, Tyskland og Holland.”¹ Det er omstændighederne for dette store spring fremad for Carl Nielsen som skabende kunstner og for udbredelsen af hans kunst, som vi i dette bind får lov at opleve forfra og kan følge på nært hold. Vi får ikke kun de afgørende sejre, men lever med i al den modstand der skulle overvindes, al den usikkerhed der prægede processen, og det hele i den

1 Samtid nr. 123.

oprindelige sammenhæng med arbejdet som 2. kapelmester ved Det Kongelige Teater, med hensynet, afkaldene og sejrene i forbindelse med konens arbejde, med børnene der er blevet ældre, venner og bekendte og mange andre projekter og gøremål, som ikke her kan nævnes. Vi får meget at vide, men det er stadig et materiale der er åbent for fortolkning og spekulation over, hvad der ikke er med.

I september 1911 samler Carl Nielsen et selskab af venner og bekendte og præsenterer dem med pianisten Henrik Knudsens hjælp for den ny symfoni. I sin dagbog noterer han, at symfonien mere forundrede end begejstrede de fleste. Undtagelsen er en af vennerne fra Rosenhoff-tiden, komponisten Hilda Sehested, som bagefter skriver til ham (105), at den aften var ”af stor og afgørende Betydning”, og at ”dette mægtige sidste Værk af Dem, hvori vældige Kræfter røre sig, tøjlede af en endnu vældigere Vilje – det er jeg meget for lille til at tale til Dem om.” Hilda Sehested var den første af mange markante personer, der følte sig slået af den ny kraft som Carl Nielsen med *Sinfonia expansiva* præsenterede dem for.

Den offentlige uropførelse af *Sinfonia expansiva* skulle have fundet sted ved en mindekoncert, som Det Kongelige Kapel ville foranstalte til fordel for Johan Svendsens efterladte. Johan Svendsen, der havde været chef for kapellet fra 1883 til 1908, var død den 14.6. samme sommer, men der gik intrige i sagen, og det endte med en beskeden koncert den 5.12.1911 med kammermusik og sange. Det eneste der opførtes af Svendsen selv, var hans strygekvintet, og i stedet for en ny dansk symfoni af tidens største danske komponist, der havde haft et nært forhold både til mennesket og kunstneren Svendsen, opførte 1. kapelmester Frederik Rung med Cæciliaforeningens Madrigalkor en ny folkemusikbearbejdelse (208).

Til Emil Holm i Stuttgart skriver Carl Nielsen at han bad sig ”fritaget for Sludder og Vrøvl og Løgn og Misundelse,” og i stedet tilbydes hofkapelmester i Stuttgart, Max von Schillings, den ny symfoni til på en gang uropførelse og tysk førsteopførelse. Schillings kan dog ikke placere en hel symfoni på programmet allerede i indeværende sæson, men ender med at aflyse den planlagte opførelse af *Helios*-ouverturen og tilbyder i stedet opførelsen af et større værk i næste sæson.

Fra sin base i Stuttgart har kammersanger Emil Holm længe arbejdet for udbredelsen af dansk musik og dansk malerkunst i Tyskland. Holm er en retlinet, handlekraftig og realistisk mand, der tager i betragtning at modparten, ikke mindst Max von Schillings, kan have bagtanker, og at hans ord ikke altid kan tages for pålydende. Korrespondancen mellem København og Stuttgart, der også indbefatter at Emil Holm og hans kone Katarina sender udkast til Carl Nielsen i København til de breve han skal skrive til Max von Schillings i Stuttgart, er den største enkeltkorrespondance i dette bind, og for Carl Nielsen – og os andre – er den et lærestykke i en strategisk tænkning, der forsøger at fange modparten som i et skakspil, trænge ham op i en krog, så han til sidst ikke længere kan ”knibe ud”, men bliver nødt til at stå ved sit ord og opføre værket. Emil Holms udholdenhed er formidabel og uselvisk og krones med succes, men for Carl Nielsen er den stedvis for meget af det gode.

Forud for kompositionen af *Sinfonia espansiva* var der gået en lang latensperiode, som det var almindeligt forud for de fleste af Carl Nielsens hovedværker. Undtagelsen er violinkoncerten som fulgte umiddelbart efter *Espansiva*. Den påbegyndes allerede samme sommer under et besøg hos Nina Grieg på Trolldhaugen. Hun har inviteret Carl Nielsen sammen med Julius Lehmann, der havde være iscenesætter og instruktør på både *Saul og David* i 1903 og *Maskarade* i 1906. Som Carl Nielsen har også Julius Lehmann et konfliktfyldt forhold til Det Kongelige Teater og forlader det, som det fremgår af korrespondancerne i dette bind. I Griegs lille komponisthytte, der ligger lidt afsides nede ved vandet, kommer Carl Nielsen i gang med violinkoncerten, mens han kobler af ved at rydde buskads og træer som siden Griegs død er vokset sammen om hytten og spærrer for udsigten. På det efterfølgende ophold på Damgaard forsætter arbejdet på koncerten, og allerede i løbet af efteråret kan han afslutte den i København.

Da uropførelsen af symfonien ved mindekoncerten for Johan Svendsen ikke bliver til noget, er der lagt op til en endnu større manifestation. Den 28.2.1912 dirigerer Carl Nielsen Det Kongelige Kapel i et rent Nielsen-program, to uropførelser suppleret med udvalgte scener af operaen *Saul og David*. I violinkoncerten er den fra Paris hjemvend-

te Peder Møller solist. At der skal have været et samarbejde mellem komponist og solist er der ikke belæg for i kilderne, men komponistens begejstring for solisten viser de til fulde.

De to ny værker modtages overstrømmende af anmelderne, selv af *Politikens* Charles Kjerulf, som Carl Nielsen havde været med til at fjerne fra hans magtfulde position i den af Kjerulf selv stiftede Dansk Tonekunstnerforening, og som nu kort forinden i forbindelse med den årelange strid i Københavns musikliv i kølvandet på denne forening, var blevet dømt for injurie mod en af sine skarpeste kritikere, sanglærer Kaj Bendix, der i artikler og pjecer havde leveret de afgørende indlæg. Relationerne i det københavnske musikliv har været nedkølet på denne tid.

På vej til Troldhaugen havde Carl Nielsen imidlertid mødt Charles Kjerulf på Norgesbåden. De var faldet i snak som om intet var hændt, og på den baggrund skrev Carl Nielsen senere til Kjerulf et brev som desværre ikke er bevaret. Det er derimod Kjerulfs svar (174), hvori han taler ud om sit ambivalente forhold til Carl Nielsen og hans musik, og Nielsens gensvar herpå (179).

Charles Kjerulfs begejstrede omvendelse i 1916 til fuld tilslutning til Carl Nielsens musik i de anmeldelser han skrev efter de første opførelser af den 4. symfoni, *Det uudslukkelige*, har været kendt i Carl Nielsen-litteraturen fra begyndelsen; den tilnærmelse mellem komponist og anmelder som fandt sted allerede i 1911, og som komponisten var initiativtageren til, er mindre kendt.¹ Kjerulf fik også en særlig indbydelse til generalprøven den 28.2.1912 (252), og hans anmeldelse af de to nye værker i *Politiken* dagen efter er fyldig og bærer allerede præg af en vis omvendelse, i hvert fald af ”at en ældre Gartner, der i mange Aar har puslet i denne Have [dvs. dansk musik], med vemodig Glæde endelig ser Frugten trille hen for sin Fod.”

I Amsterdam er det vennen fra Fuglsang, Julius Röntgen, der arbejder for en opførelse af *Sinfonia espansiva* i Concertgebouw. Allerede i marts kan han skrive til København at en opførelse sandsynligvis kan finde sted i april. Nøjagtig på dagen to måneder efter uropførelsen i

1 Jf. Børn igen s. 284-290.

København dirigerer Carl Nielsen Willem Mengelbergs berømte orkester i den første udenlandske opførelse af den ny symfoni (318). Sangstemmerne i 2. sats, pastoralen, var anbragt i de forreste loger i hver sin side, og i den venstre, hvor sopranen frk. Brandsma befandt sig, var også Julius Röntgen anbragt som hjælpedirigent i den pågældende passage. (318)

Den russiske dirigent Vasilij Safonov er det lykkedes Carl Nielsen og Henrik Knudsen at interessere for symfonien; under hans københavnerbesøg i oktober 1911 har de spillet den firhændigt for ham. Safonov er blevet så tændt på den, at han nu fra Berlin kommer rejsende uanmeldt til Amsterdam for at overvære prøverne på symfonien, men desværre må han tilbage igen før koncerten finder sted. Kontakten med komponisten holder han ved lige med henblik på en opførelse, men der meldes ikke om at en sådan finder sted.

I Stuttgart sidder Emil Holm som strategen og generalen der modtager efterretningerne om slagets gang forud for iværksættelsen af sit næste træk, og i slutningen af maj kan han meddele komponisten at han nu har sikkerhed for at *Sinfonia expansiva* kommer på programmet i Stuttgart i den følgende sæson.

På hjemrejsen fra Amsterdam er det for en gangs skyld ægtemanden der stiger af toget i Tyskland, mens hustruen må fortsætte alene til København. Carl Nielsen skal i Hamburg besøge Nordtysklands indflydelsesrigeste kritiker, Ferdinand Pfohl, der til alt held er gift med en søster til Emil Holms kone Katarina Holm. Holm har naturligvis for længst adviseret denne kontakt. Hos Pfohl spiller Carl Nielsen, alene, efter partituret, med sine to ikke just pianistiske hænder, symfonien igennem, og Pfohl begejstres og spiller og synger med af hjertens lyst.

Fra Pfohl får Carl Nielsen en introduktionsskrivelse med til dirigenten Siegmund von Hausegger som også bor i Hamburg, og som i eftertiden især er kendt som den der i 1932 som den første spillede Bruckners 9. symfoni i den originale version. Også Hausegger er imødekommende og beder om at få partituret at se. Det følgende forår rejser han endda med en ven til København og besøger Carl Nielsen, der endnu engang foranstalter en firhændig fremførelse af symfonien, denne gang med to rigtige pianister, Henrik Knudsen og Christian

Christiansen. Hausegger spiller siden symfonien i både Berlin (847) og i Hamburg (bd. 5).

I komponistens hjemland er man heller ikke uberørte af symfonien, og af interessen for symfonien, tør vi vel sige. Allerede før Carl Nielsens afrejse til Amsterdam har man på hans arbejdsplads, Det Kongelige Teater, planlagt endnu en dansk opførelse af symfonien, ikke i koncertsalen, men på teatret – som indledning til en opførelse af Molières komedie *Den gerrige!* Orkestret er krøbet op af graven, sidder på scenen, i dekorationer til Georg Høebergs opera *Et Bryllup i Katakomberne*, mens fortæppet der glider til side for orkestret er genbrug fra Shakespeares *Julius Cæsar*. Efter symfonien er bifaldet vedholdende.

Komponisten måtte skynde sig hjem fra Tyskland for at dirigere denne opførelse. Allerede to uger senere gentager man succesen, stadig som indledning til Molières komedie, denne gang får kapellet dog lov at blive i graven, da man ikke har været udelt begejstret for at sidde på scenen. Til gengæld forbliver lyset nu tændt i tilskuerrummet under symfonien. Endnu det følgende år vender man tilbage til *Sinfonia expansiva* i anledning af en festforestilling med internationalt publikum (616), nu som forspil til operaen *Bajadser* med Vilhelm Herold i hovedpartiet og med Bournonvilleballetten *Blomsterfesten i Genzano* som afslutning på aftenen. Denne gang fortæller regissørprotokollen også at de vokale partier i pastoralen synges af henholdsvis Albert Høeberg bag fortæppet og Lilly Lamprecht ”fra Lysekronen paa Tilskuerpladsen.”

Korrespondancen om opførelsen i Stuttgart bliver ved. Lige til det sidste er der tvivl om datoen og frygt for at Max von Schillings vil ”knibe ud”. Den 9.1.1913 kommer der endelig et telegram fra Schillings at *Sinfonia expansiva* er programsat til den 23., samme måned. Hvem der skal dirigere nævnes der intet om; Holm og Nielsen laver et barn på Schillings, så det bliver komponisten – hvis det ikke var det der hele tiden havde været meningen. Efter Holms råd indlogerer Nielsen sig på hotel, ikke i Holms gæsteværelse, dels af hensyn til kontakten med pressen, dels for at Schillings ikke skal opfatte de to landsmænd som sammensvorne; men Nielsen med det vindende sind omgås Schillings uproblematisk og venskabeligt, prøvearbejdet forløber godt, og opførelsen bliver igen en succes.

Jævnligt har han i brevene til Anne Marie udtrykt sin længsel efter at være sammen med hende, at rejse sammen med hende i udlandet igen. Nu sidder han dagen før sin store aften i Stuttgart og spiser med Max von Schillings, og sammen skriver de to et postkort til Anne Marie Carl-Nielsen. Det er Schillings der har foreslået det, skriver Carl på dansk, mens Schillings på tysk skriver en upersonlig hilsen til kollegaens kone som han aldrig har mødt (536). Dagen efter sin succes sender komponisten det eneste brev til Marie Møller der synes bevaret, et brevkort til hendes privatadresse på Christianshavn: ”Kære elskede, søde, evige, dejlige henrivende Veninde! Vældig Succes! Ich habe gesiegt!” (544)

Ved hjemkomsten bliver han modtaget af blomster og telegrammer, og han bliver interviewet.¹ Den 25.1.1913 kan han nemlig fejre 25-årsdagen for sin første fremtræden som komponist med en strygekvartet i Privat Kammermusikforening (548). Om det er det belejlige tidspunkt eller manglende erindring der får ham til at vælge denne dato for sit jubilæum, vides ikke, men sandheden er at han debuterede godt fire måneder tidligere i Tivoli med *Andante tranquillo e Scherzo* for strygeorkester.²

”Jeg havde saamænd helt glemt, at det var min Jubilæumsdag,” siger den efterhånden ikke helt ukendte mand i avisen, skønt han selv har ladet oplysningen om begivenheden sive (531). Måske har han alligevel lært en del af korrespondancen med Emil Holm.

Også lykønskingsbreve for udnævnelsen til Ridder af Dannebrogordenen ventede på ham ved hjemkomsten. Den officielle meddelelse om udnævnelsen havde han endnu ikke fået ved afrejsen, men Klaus Berntsen havde meddelt ham det uofficielt og gratuleret ham på forhånd. En dråbe malurt er der i bægeret. En ungdomsven meddeler ham at det glæder ham at Carl Nielsen i modsætning til en del andre mennesker er blevet anerkendt efter fortjeneste. Jubilæet har imidlertid fået ham til at tænke på tre mazurkaer som komponisten for netop 25 år siden dedicerede ham. Carl Nielsen lånte dem igen til renskrift,

¹ Samtid nr. 37.

² Jf. 1: 5.

men leverede aldrig siden gaven tilbage (547). Måske fik den seriøse komponistdebut ham til at udslette de små danse; de er stadig ikke dukket op.

I Stockholm havde man straks vist stor interesse for den ny symfoni. Vennerne deroppe, musikkonservatoriedirektøren Bror Beckman, komponisten og musikjournalisten Ture Rangström og dirigenten ved Kungliga Teatern Armas Järnefelt, arbejdede alle for ham. Järnefelt var endda den første der havde bedt om at få partituret at se med henblik på en opførelse, men her kom Carl Nielsen selv til med sin iver at sætte en kæp i hjulet. I København mødte han en svensk forretningsmand, Max Sievert, som stillede i udsigt at han ville finansiere en opførelse af *Sinfonia espansiva* i Stockholm, men intet foretog sig og dermed lammede Järnefelts initiativ. Ved Bror Beckmans mellemkomst bliver sagen med stor forsinkelse redet ud, og i oktober 1913 kan symfonien endelig opføres i Stockholm, nu endda sammen med violinkoncerten med Peder Møller som solist. På samme rejse er Carl Nielsen først i Finland, hvor Robert Kajanus har inviteret ham til at dirigere en hel koncert med bl.a. sin ny symfoni i Helsingfors Orkesterforening.

Den sidste store *Espansiva*-koncert i dette bind er Siegmund von Hauseggers opførelse i Berlin med Blüthner-orkestret den 8.12.1913. Koncerten har hængt i en tråd; med de markante opførelser der allerede har været af symfonien, har Carl Nielsen nemlig fået mulighed for at søge til andre forlagsgræsgange. Som Anne Marie Carl-Nielsen udtrykker det i et brev til datteren Irmelin: ”et stort tysk Forlag har bedt ham om at overlade dem Symphonien til Trykning han står i disse Dage i Underhandling med dem om den. Det er jo også et ganske skjævt Forhold at hans Musik skal ligge i over 20 År på Kistebunden og når der skrives efter Noder til en Koncert som man har gjort fra Moskov og Chicago svares der ikke fra Wilhelm Hansens.” (573)

Hvordan det nu end forholder sig, så er der ikke just i kilderne belæg for at påstå at det var forlaget der solgte *Sinfonia espansiva*, men snarere venner og bekendte og forbindelser. Men et forlag i den tyske forlagsby frem for nogen, C.F. Kahnt Nachfolger i Leipzig, købte symfonien af komponisten for 5000 Mark, og lod den trykke. Ifølge kontrakten måtte forlaget ikke udleje noderne, de skulle købes af hvert

enkelt orkester der ønskede at spille symfonien, og efter salg af 20 eksemplarer skulle komponisten have nyt honorar.

Det unge Blüthner-orkester har imidlertid ikke råd til at købe, men ønsker nodematerialet stillet til rådighed ”kostenlos leihweise”, hvilket forlaget ikke kan imødekomme. Man mener endda på forlaget i Leipzig at Berlin ikke har den betydning som andre musikcentre i Tyskland har, München, Dresden, Leipzig og Rhinlandet f.eks., og da Siegmund von Hausegger jo også vil spille symfonien i Hamburg, kan man under alle omstændigheder notere en opførelse af symfonien med denne dirigent (740).

Hvilke studehandeler der reddede koncerten, ved vi ikke. En Berliner-anmeldersucces bliver opførelsen ironisk nok heller ikke; som sædvanligt, kunne man sige med opførelsen af 2. symfoni i 1904 i erindring,¹ men en publikumssucces og en succes blandt venner og kendere er den. Fra alle sider er de kommet rejsende. Komponisten, hans yngste datter og Carl Bretton-Meyer fra København, billedhuggerinden fra Celle, selv om hun kort forinden har beklaget sig over igen at skulle afbryde sit arbejde og gjort sin tilstedeværelse usikker, og fra Dresden Irmelin, som i disse år er elev på Jaques-Dalcroze-skolen i Hellerau, som kort forinden har været syg, og som er så stærkt fikseret på faderen og hans koncert at hun frygter for ikke at komme med.

Fra Sverige dukker den unge komponist Kurt Atterberg op, fra Leipzig har Carl Nielsen indbudt Niels W. Gades barnebarn til at debutere som sanger i symfoniens barytonstemme, og fra samme musikby kommer også organisten ved Thomaskirken, den senere Thomaskantor Karl Straube, som Siegmund von Hausegger har introduceret for den danske komponist.

I oktober samme år har Straube givet koncerter i København, og han og Nielsen har ved den lejlighed fundet hinanden. For første gang har vi fra Nielsen en udtalelse om orglet og et vidnesbyrd om at han har fået lyst til at komponere for orglet, en lyst der som bekendt først omsætter sig i klingende musik til allersidst i hans liv.

Karl Straube er naturligvis også i København blevet præsenteret

r Jf. 2: 232, 318 og 321.

for *Sinfonia expansiva* for fire hænder, og han er blevet ”stærkt berørt deraf. Han sagde bl.A. at den kunde aldrig en Tysker have skrevet,” skriver Carl Nielsen til sin kone i Celle, ”og mente den var saa ejendommeligt og stærkt personlig. Det kan man ikke selv have nogen Mening om. Paa Vejen til Banegaarden sagde han: ”Der er en utrolig Kraft i Deres Symfoni; man kan næsten blive helt angst flere Steder”.”

Ikke kun komponisten selv, men også Straubes danske elev organisten N.O. Raasted, som var til stede de pågældende dage, har registreret Straubes grebthed:

”En Aften ude hos Carl Nielsen, hvor der var nogle Musikere til Stede, spillede Chr. Christiansen og Henrik Knudsen hans 3. Symfoni – *Symfonia expansiva* – firehændigt paa Klaveret for Professor Straube – han og jeg sad og fulgte med i Orkesterpartituret – og det gjorde et stærkt Indtryk paa mig, da Straube – der jo var saa fortrolig med sin Samtids store Musik – udbrød: ”En saadan Symfoniker har vi overhovedet ikke i Tyskland i vore Dage!””¹

Læser man dette bind med en oplevelse af symfonien i baghovedet, slår det en at det ikke var dagliglivet, hans eget eller andres, han satte i musik. *Sinfonia expansiva* er snarere et modbillede. I privatlivet og på arbejdspladsen, Det Kongelige Teater, fik kraften ikke altid udløsning. Konflikterne som allerede viste sig, da man i 1908 forhandlede om hans ansættelse, er under jævn og stigende udvikling, og skønt 1. kapelmester Frederik Rung, som er kærnen i dem, bliver mere og mere syg og mere og mere fraværende, og man skulle tro at det ville mildne konflikterne, sker der det modsatte. Carl Nielsen dirigerer mere og mere og oftere og oftere forestillinger som han ikke selv har indstuderet, og Rung blander sig ikke blot i sine egne forestillinger som Carl Nielsen har måttet overtage, men også i dispositioner som 2. kapelmester har ansvaret for. Carl Nielsen holder på sin ret og får den, endda skriftligt (32).

Men ro bliver der aldrig i længere tid ad gangen, og da Frederik Rung i efteråret 1913 kommer tilbage efter en længere sygeorlov, kører det hele op i en spids netop i oktober måned i dagene forud for Carl

¹ N.O. Raasted: Nogle Erindringer om Carl Nielsen. *Fyns Tidende* 10.10.1931. Raasted fejldaterer, husker begivenheden sammen med senere tildragelser.

Nielsens orlov og rejse til Helsingfors og Stockholm. Rung har fået det meget sådan at han har fået direktionen til at ansætte Georg Høeberg som sin assistent, "Assurance-Assistent", som direktør Otto Benzon kalder det i et brev til 2. kapelmesteren (766). Med Rungs sygefrekvens ligner det i realiteten en udnævnelse af en ny 1. kapelmester, mens Carl Nielsens holdning er denne: "Naar 1ste Kapelmester er syg tager jeg fat, naar jeg er syg tager den næste fat, bliver den næste syg ogsaa, tager den næstnæste fat og saaledes fremdeles. Saa er Assurancen i den rigtige Orden." Og "Ifald Direktionen bestemmer at Hr: Høeberg skal være Hr. Rungs Stedfortræder i nogetsomhelst det kgl: Theaters Operaforhold vedrørende uden min Billigelse, saa ikke alene søger jeg om min Afsked inden de to Timer jeg har sagt, men jeg *har* den." (765)

Otto Benzon forsøger i sit brev at få Carl Nielsen til at se situationen fra direktionens side: Situationen er alt andet end normal, og der må også tages *psykologiske* hensyn til den syge 1. kapelmester, det har han ligefrem afleveret lægeerklæring på. For Carl Nielsen bliver det springende punkt at det af brevet fremgår at direktionen har givet Georg Høeberg skriftligt tilsagn om indstuderingen af Richard Wagners *Tristan og Isolde*; den har ventet længe på sin danske førsteopførelse, og trods sin distance til Wagner som komponist kan Carl Nielsen ikke lade denne musikalske udfordring der er nok så meningsfuld som en del af det han hidtil har måttet dirigere, gå fra sig.

I overensstemmelse med de erklæringer han hidtil har fremsat over for direktionen, reagerer han prompte. Næste morgen kl. 8 ringer han op til direktøren privat, får fat i dennes kone og erklærer over for hende at han nedlægger taktstokken, og skønt der senere på dagen etableres nogen dialog, fastholder han at han ikke dirigerer samme aften og sætter derved teatret i stor forlegenhed.

Også de følgende dage bløder han lidt op og går til flere møder med både direktøren og teaterchef A.P. Weis, og der opnås efterhånden en vis forståelse imellem parterne, i hvert fald udfærdiges der et fælles referat af samtalerne (779), som de alle tre underskriver samme dag som Carl Nielsen rejser til Helsingfors og Stockholm. Om han kunne komme af sted, har været usikkert til det sidste; han har endda på et tidspunkt (749) tilbudt at blive hjemme, hvilket viser at direktionens

holdning til Carl Nielsen også har været præget af usikkerhed på grund af hans voksende succes som komponist og dermed behov for orlov, og at direktionens signaler på samme måde har gjort det umuligt for Nielsen at vælge teatret.

Midt i det hele, før afrejsen, indsender Carl Nielsen, i uoverensstemmelse med aftalen mellem parterne, sin afskedsbegæring (775), men ved ny forhandling stilles den foreløbig i bero hos chefen, og den uafklarede situation fortsætter dermed ind i det ny år – næste bind – indtil Carl Nielsen i februar beder om at få sin ansøgning fremmet.

Det hører med til historien at Carl Nielsen, der i begyndelsen af sin kapelmesterperiode ved teatret mødte megen kritik som dirigent, i disse år får betydelig anerkendelse både på teatret og i koncertsalen som udøvende musiker. Et eksempel er den kapelkoncert, der bl.a. indeholdt Brahms' 2. symfoni, og som han dirigerede kort efter hjemkomsten fra sejrene i Helsingfors og Stockholm som både dirigent og komponist (826).

Det fyldige materiale i dette bind peger i mange retninger, og der er flere nuancer og spor og sidespor end der kan komme med i et forord. På flere måder krydser komponisten sit spor i disse år.

I sommeren 1912 får han således besøg af sin ældste bror Peter, som han ikke har set siden han 34 år tidligere emigrerede til Australien. Vi får historien om hvordan denne bror har slået sig op i det fremmede, og hører hvordan han vender tilbage til sin familie som en ruineret mand! – Fra Amerika kommer også broderen Sophus, som Carl ikke har set i 31 år. De tre brødre turer sammen med faderen, den gamle Niels Maler, rundt på Fyn, genser gamle venner og steder, opholder sig på Damgaard og hos den yngste bror, Valdemar, skolelærer i Bryndum i Vestjylland.

Besøg ved moderens grav på Nr. Søby Kirkegård er obligatorisk; den stærke erindring om moderen synes alle søskende at være fælles om. Også broderen Anders besøgte hendes grav da han var hjemme fra Staterne i juli 1909, og netop i dette bind erindrer han i et brev til Carl, hvordan det var at stå ved moderens grav, og han fortæller om hendes betydning for ham i det fremmede (235).

I 1912 besøger man også den gamle lærer Hans Jørgen Hansen fra Stenløse, nu i sit otium bosat i Odense; det var ham der i sin tid tog initiativet til dannelsen af musikforeningen Braga, som bragte den klassiske musik ind i det fynske spillemandsmiljø og ud til landbefolkningen, og dermed også gav den vordende komponist hans klassiske dåb.¹

På endnu en måde vender fortiden i 1912 tilbage fra den anden side af Atlanten. Fra New York melder Carl Nielsens første søn, Carl August Hansen, sig. Ham der blev født i januar 1888 som et resultat af Carl Nielsens logi hos toldkontrollør Bauditz i Frederiksborggade. Carl Hansen der har taget apotekeruddannelse i New York, har besluttet sig til i den høje alder af 24 år at ville realisere sin drøm om at blive musiker, og i det øjemed er han begyndt at skrive til sin far for at få hans hjælp til et studium ved musikkonservatoriet i København.

Faderen, der står med sine egne problemer, tøver længe med at svare, og da han endelig gør det, forsøger han at få sønnens studium anbragt i Stockholm eller Berlin (415 og 458), men kendsgerningen bliver at Carl August Hansen befinder sig i Danmark fra december 1912, og fra januar 1913 studerer han på musikkonservatoriet. At der har været kontakt mellem far og søn i denne periode, er hævet over enhver tvivl, selv om breve og dagbøger ikke beviser det.²

Billedhuggerinden passer sit arbejde og er ofte hjemmefra, opholder sig mest i Celle hos de mange hingste og hestefolk, deri adskiller dette bind sig ikke fra andre. Hendes arbejde med det store nationale kongemonument, rytterstatuen af Christian 9. til opstilling på Ridebanen bag Christiansborg, fortsætter, men afbrydes også af mindre og større arbejder. I dette bind kan arbejdet på Dronning Dagmar-monumentet, der afsløres på Slotsbakken ved Ribe ved en stor festlighed den 24.8.1913, følges. Carl Nielsen med resten af familien støder til i Ribe på selve dagen. Bagefter skriver han til Anne Marie: ”Jeg var saa kjed af det fordi Du har faaet Forstyrrelse af mig et Par Gange, meget imod min Villie. Det var mig en saadan Glæde at være hos Dig i disse ene-

¹ MfB s. 70.

² Jf. Vil Herren s. 99-128.

staaende Dage, derfor gjør det mig dobbelt ondt at jeg dog ikke kunde lægge visse Sider af min Natur helt bort.” (721)

Brevvekslingen mellem mand og kone bærer stadig præg af den dybe solidaritet de hele tiden har haft med hinanden og deres respektive kunst; Carl Nielsens bærer også præg af at han stadig også på anden måde interesserer sig for sin kone. Tilsyneladende lider han ikke længere så hårdt under hendes fravær, og det har jo nok sin naturlige forklaring i MM, Marie Møller, hvis rolle i hjemmet er under forandring, som det også registreres af de to døtre i de breve de skriver til hinanden når de også stadig hyppigere ikke begge bor hjemme.

Siden den nationale komité bag kongemonumentet i april 1909 godkendte Anne Marie Carl-Nielsens prøvemodel og udbad sig et tilbud fra hende, har hun arbejdet uden kontrakt. Skønt hun er en såkaldt fri kunstner og ikke lider under ansættelsen i en institution, er hendes situation ikke mindre belastende end Carl Nielsens. I juli 1912 besinder komiteen sig endelig til at skrive kontrakt med billedhuggerinden (408). Ifølge denne skulle monumentet nu være afleveret og opstillet senest ved udgangen af 1917; det skete som vi ved først i november 1927. Livet er som bekendt kort, og kunsten lang – undertiden på mere end én måde.